1. Inimõiguste kaitse Ühinenud Rahvaste Organisatsioonis

Ilmselt võib öelda, et tänapäeval on iga ÜRO organ mingil viisil seotud inimõiguste kaitsega. Organisatsiooni tipus on Peaassamblee, kuhu kuuluvad kõik ÜRO liikmed ning kuhu jõuab läbivaatamiseks, peamiselt Majandus- ja Sotsiaalnõukogu (ECOSOC) kaudu, enamik inimõigusraporteid. Samavõrra oluline on Julgeolekunõukogu, mille ülesanne on tagada rahu ja julgeolek ning mille pädevuses on kehtestada sanktsioone, üsna mitmel juhul on seda ka kasutatud. Julgeolekunõukogu tuleb mängu siis, kui on tegemist rängimate inimõigusrikkumistega, näiteks mõnes konfliktipiirkonnas. Seetõttu on teda iseloomustatud ka kui kriisidiplomaatia keskust. Peaassamblee saab põhikirja järgi jagada ÜRO organitele ja liikmetele soovitusi, seevastu Julgeolekunõukogu otsused on kohustuslikud. Peale sanktsioonide võib Julgeolekunõukogu rakendada tüliküsimuste lahendamiseks ka teisi meetmeid, sealhulgas jõu kasutamine rahu ja julgeoleku tagamiseks.1

Julgeolekunõukogu tegevust on ka kritiseeritud. Võib öelda, et algusaastatel hoidus ta inimõigustega otseselt tegelemast. See hoogustus pärast külma sõja lõppu. Kindlasti on olnud üheks pidurdavaks asjaoluks Julgeolekunõukogu soovimatus või ka võimetus võtta meetmeid alaliste liikmete vastu.2 Kokku on alalisi liikmeid viis ja neil on vetoõigus. Kümme mittealalist liiget valitakse nõukokku kaheks aastaks, Eesti osutus valituks aastateks 2020–2021.3 Alalised liikmed on Venemaa Föderatsioon, Hiina Rahvavabariik, Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia ja Prantsusmaa. Nii Hiina kui ka Venemaa inimõiguste kaitse pole kiita.

Enamikul juhtudel saavutatakse Julgeolekunõukogus siiski üksmeel. Ent kuna viie alalise liikme vetoõiguse kasutamine on saanud ajakirjanduses enam tähelepanu, võib nõukogust olla jäänud mulje kui mittetoimivast mehhanismist ja enamik tehtud tööd jääda märkamata. Sellele on juhtinud tähelepanu ka Eesti Välisministeerium.4 Vahemärkusena võib mainida, et samasugune lugu on inimõiguste kaitsega üleüldse – kordaminekud jäävad enamasti tähelepanuta.

Julgeolekunõukogu roll võib aja jooksul suureneda, eriti doktriini „kohustus kaitsta“ (*responsibility to protect*, R2P) arenedes, mis on ellu kutsutud raskemate inimõigusrikkumiste ärahoidmiseks.[5] Doktriini kohaselt kaasneb suveräänsusega iga riigi kohustus kaitsta inimesi inimõiguste tõsise rikkumise eest. Ent see kontseptsioon ei ole probleemideta, sest näiteks kollektiivsete kaitsemeetmete rakendamine võib riigi suveräänsust piirata.

Nagu öeldud, on Peaassambleel vastu võetud instrumendid soovituslikud. Üldjuhul on need poliitiliselt, mitte juriidiliselt siduvad. Samas on assambleel väga oluline roll rahvusvahelisel inimõiguspoliitika kujundamisel. Muu hulgas juhib ta paljude arutelude ja resolutsioonide kaudu tähelepanu inimõiguste kaitsega seotud lahendamist vajavatele olukordadele ning võib nende kohta anda soovitusi ka näiteks Julgeolekunõukogule. Vajaduse korral kasutatakse olukordade uurimiseks ja hindamiseks eriraportööride ja teiste sõltumatute ekspertide abi. Samuti omavad Peaassamblee resolutsioonid kaalu inimõiguste rakendamisel (*soft law*), näiteks lepingute järelevalve komiteedes. Veelgi enam, mitmed Peaassamblee deklaratsioonid on saanud juriidiliselt siduvate instrumentide osaks. Parim näide on inimõiguste ülddeklaratsioon, milles sisalduvad õigused on leidnud tee hiljem vastu võetud õiguslikult siduvatesse konventsioonidesse (nt rahvusvaheline inimõiguste koodeks).

Silmas tuleb pidada, et rahvusvahelise õiguse allikate hulka kuulub ka tavaõigus ning õiguse üldprintsiibid, mitte ainult lepingud.[6] Nagu teised Peaassamblee resolutsioonid ei olnud ka inimõiguste ülddeklaratsioon õiguslikus mõttes siduv. Samas on see laialdase rahvusvahelise tunnustuse tõttu saavutanud vähemalt osaliselt tavaõiguse staatuse. Deklaratsioon on ära märgitud nii riikide konstitutsioonides kui ka paljudes siduvates rahvusvahelistes ja regionaalsetes inimõiguslepingutes. Mõned deklaratsioonis sisalduvad õigused on ka *ius cogens* (ka *jus cogens*) ehk peremptoorsed rahvusvahelise õiguse normid, millest ei või mingil juhul taganeda. Puudub täielik üksmeel, mis *ius cogens*’i hulka kuulub, kuid näiteks piinamise, orjuse ja rassilise diskrimineerimise keeld on sellesse ilma suurema kahtluseta arvatud. Samuti kuuluvad nende normide hulka jõu kasutamise ja genotsiidi keeld ning rahvaste enesemääramisõigus.[7] Rahvusvaheline tavaõigus erineb rahvusvahelisest lepinguõigusest eelkõige selle poolest, et tavaõiguse reegel võib riigile kehtida ka siis, kui ta pole ennast mõne (inimõigus)lepinguga sidunud. On võimalik, et lepingu keskne norm seob lepingust kõrvalejäänud riiki lepinguga paralleelselt kehtiva rahvusvahelise tavaõiguse kaudu.[8] Näiteks kui riik ei ole

ühinenud ÜRO piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsiooniga, ei tähenda see, et ta on selles sisalduvate normide täitmisest ning rahvusvahelisest vastutusest vaba.

Peaassamblee töötab läbi inimõigusraportid, mis jõuavad temani nii Majandus- ja Sotsiaalnõukogu kui ka Inimõiguste Nõukogu (Human Rights Council) kaudu. Majandus- ja Sotsiaalnõukogu loodi ÜRO põhikirjaga (artikkel 61). Selle üks ülesandeid on edendada kõigile kuuluvate inimõiguste ja põhivabaduste austamist ning järgimist.9 Selle ülesande täitmiseks moodustati 1946. aastal inimõiguste komisjon (Human Rights Commission), mis 2006. aastal asendati Peaassamblee resolutsiooni alusel Inimõiguste Nõukoguga. ÜRO põhikirjaga on Majandus- ja Sotsiaalnõukogule antud inimõiguste edendamisel üsna lai pädevus. Muu hulgas raporteerivad talle kõik allpool jutuks tulevate inimõiguslepingute üle järelevalvet teostavad komiteed. Majandus- ja Sotsiaalnõukogu koordineerib suurel määral ka eriagentuuride ja programmide tegevust ning menetleb nende aastaaruandeid.

2006. aastal loodud Inimõiguste Nõukogu allub otse Peaassambleele, erinevalt oma eelkäijast, inimõiguste komisjonist, mis tegutses Majandus- ja Sotsiaalnõukogu alluvuses. Üks nõukogu olulisi ülesandeid on anda Peaassambleele soovitusi rahvusvahelise õiguse arendamise kohta inimõiguste vallas.10 Inimõiguste Nõukogu koosneb 47 valitavast liikmesriigist. See on valitsustevaheline institutsioon. Eesti oli nõukogu liige aastatel 2013–2015 ning keskendus oma liikmeks oleku ajal naiste ja laste õigustele, konfliktilahenduses sooaspekti arvestamisele, karistamatusevastasele võitlusele, põlisrahvaste õigustele ja väljendusvabadusele, samuti internetivabadusele ning LGBT-kogukonna õigustele.11 Liikmete valimisel tuleks põhimõtteliselt vaadata riigi pühendumist inimõiguste kaitsele. Samuti on võimalus liikmesus peatada, kui riik on inimõigusi süstemaatiliselt ja rängalt rikkunud. Seda võimalust on kasutatud harva.12 Selleks on vaja Peaassamblee kahekolmandikulist häälteenamust. Nõukogule on ette heidetud, et liikmeks on valitud ka riike, kelle puhul inimõiguste rikkumine on teada.13 Kuna tegemist on valitsustevahelise institutsiooniga, siis on juhtunud sedagi, et nõukogu on kasutatud ära poliitiliste erimeelsuste klaarimiseks. Näiteks lahkusid Ameerika Ühendriigid 2018. aastal Donald Trumpi presidendiks oleku ajal nõukogust. Üheks põhjuseks toodi nõukogu liigne fookuseeritus Iisraelile ning liikmete endi probleemne inimõigusolukord. Kuigi Ameerika Ühendriikide valitsus on vahetunud ja riik tuleb aastateks 2022–2024 nõukokku tagasi14 , võib oletada, et jätkub suurvõimude (nt Ameerika Ühendriigid ja Hiina) soov kasutada seda foorumit oma asja ajamiseks.

Hiina on nõukogu liige 2023. aastani. 2021. aastal süüdistas ta Austraaliat (Austraalia inimõiguste olukorra üldise korrapärase läbivaatamise käigus) tõsises inimõiguste rikkumises, sealhulgas välismaal, teiste riikide siseasjadesse sekkumises ja nende kohta valeinformatsiooni levitamises.15 Tõenäoliselt tegi Hiina seda vastukaaluks Austraalia tõstatatud küsimusele Hiina tegevuse kohta Covid-19 pandeemia ohjeldamisel ning Austraalia üleskutsele asja rahvusvaheliselt uurida.16

Inimõiguste Nõukogu üks olulisi ülesandeid on iga nelja ja poole aasta tagant kõigi ÜRO liikmesriikide puhul läbi viia inimõiguste olukorra üldine korrapärane läbivaatamine (*universal periodic review, UPR*).17 Nõukogu teostatav inimõiguste järelevalve erineb suuresti inimõiguslepingute järelevalvest, millest tuleb juttu allpool. Nimelt tegeleb nõukogu inimõiguste üldise olukorraga, mitte üksikute lepingute järelevalvega. Läbivaatamise aluseks võetakse ÜRO põhikiri, inimõiguste ülddeklaratsioon, kõik vaadeldava riigi sõlmitud inimõiguslepingud, vabatahtlikud lubadused (*voluntary pledges and commitments*) jms. Samuti ei koosne nõukogu sõltumatutest ekspertidest, nagu inimõiguslepingute üle järelevalvet teostavad komiteed, vaid valitsuste esindajatest.

Riigid on kohustatud iga korrapärase läbivaatamise ajal esitama nõukogule raporti. Peale selle kogutakse ka muud usaldusväärset informatsiooni. Olulised on ÜRO institutsioonide, sealhulgas inimõiguslepingute järelevalve komiteede, fondide ja eriagentuuride raportid, mis koondatakse kokku peamiselt inimõiguste ülemvoliniku büroo *(*Office of the High Commissioner for Human Rights) meeskonna juhtimisel. Peale selle on oluline ka riiklikelt inimõiguste kaitse asutustelt (National Human Rights Institution) saadud teave. Eestis täidab seda ülesannet näiteks õiguskantsler. 18 Oma raporteid saavad esitada ka teised huvitatud organisatsioonid, sealhulgas valitsusvälised organisatsioonid ning regionaalsed inimõiguste kaitsega tegelevad ühendused.19

Käesoleva kogumiku koostamise ajal on käimas kolmas korrapärase läbivaatamise tsükkel (*3rd UPR cycle*), mis algas 2017. aastal ja peaks lõpule jõudma 2022. aasta märtsis. Iga tsükli raames analüüsitakse, kas riik on arvestanud eelmiste tsüklite ajal antud soovitusi, ning vaadatakse üle sealne inimõiguste olukord. Neljas tsükkel algab eeldatavasti 2022. aasta oktoobris. Eesti kolmanda läbivaatuse käigus 2021. aastal andsid nõukogu liikmed mitmeid soovitusi, näiteks tunnustada individuaalkaebuste esitamise võimalust naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise konventsiooni, laste õiguste konventsiooni ning majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvahelise pakti rikkumise korral. Eestil

soovitati laiendada karistusseadustikus esitatud vihakõne käsitlust ning pingutada rassilise ja seksuaalse orientatsiooni alusel diskrimineerimise kaotamise nimel.[20] Korrapärase läbivaatuse raames on nõukogu Eestile korduvalt ette heitnud väheseid jõupingutusi, et suurendada oma riigis teadlikkust nii inimõiguslepingutest kui ka järelevalve võimalustest. Sarnaseid etteheiteid on teinud ka inimõiguslepingute järelevalve komiteed. Samuti leitakse, et Eestis ei tutvustata piisavalt komiteede seiretsüklite lõppjäreldusi (*concluding observations*) ega korrapäraste läbivaatuste tulemusi.[21] Hiljuti tuletas seda asjaolu Eestile meelde puuetega inimeste õiguste komitee puuetega inimeste õiguste konventsiooni esimese seiretsükli lõppjäreldustes.[22] Samuti on järelevalveasutused ette heitnud, et Eestil ei ole selget protseduuri soovituste rakendamiseks.[23]

Inimõiguste olukorra üldine korrapärane läbivaatamine ei ole ainus, millega Inimõiguste Nõukogu tegeleb. Tema töös on olulisel kohal ka erimenetlused (*special procedures*), mida viivad läbi eriraportöörid. Raportöörid on sõltumatud inimõiguseksperdid, kellel on mandaat kolmeks aastaks, mida võidakse ühe korra ka pikendada. Raportöörid koostavad nii teemapõhiseid raporteid (nt kultuurialaste õiguste, puuetega inimeste õiguste kohta) kui ka riigipõhiseid raporteid. Nende tööd abistab inimõiguste ülemvoliniku büroo. Raportöörid võivad külastada liikmesriike ja eri allikatest andmeid koguda. See ei pruugi alati lihtne olla. Näiteks tõi äärmise vaesuse ja inimõiguste eriraportöör oma viimases Hiina raportis välja asjaolu, et tal ei olnud võimalik andmete kogumiseks vabalt kohalike kodanikuühiskonna aktivistidega vestelda ning pidevalt saatis teda mõni julgeolekuametnik. Mõned kohtumised olid ka selgelt lavastatud.[24]

Riikide koostöövalmidus inimõiguste alal varieerub selgelt. Eesti esitas alalise kutse kõigile eriraportööridele visiitideks juba 2001. aastal. 2021. aasta lõpuks oli sarnase kutse esitanud enamik (128) maailma riike.[25] Eriraportööriks olemine on auasi ning selle ülesande täitmiseks valitakse omal alal tunnustatud spetsialistid, teiste hulgas teadlased. Selle eest palka ei maksta, tasutakse üksnes tööga seotud kulud. Eesti kohta on viimati raporti koostanud laste müügi, prostitutsiooni ning pornograafia eriraportöör[26] ning rassismi tänapäevaste vormide, rassilise diskrimineerimise, ksenofoobia ja sellega seotud sallimatuse eriraportöör[27] . Nendes raportites anti Eestile ka rohkesti soovitusi, näiteks viimati nimetatud raportis anti soovitusi poliitiliselt tundlikus keele- ja kodakondsuspoliitika vallas.[28]

Inimõiguste Nõukogu abistab ka nõuandev komitee, mis koosneb sõltumatutest ekspertidest. Selle komitee moodustatud töörühma (Working Group of

Communications) kaudu on nõukogule võimalik esitada individuaalkaebusi (*individual communications*). Kui kaebus võetakse vastu, liigub see edasi teise töörühma, mis on moodustatud Inimõiguste Nõukogu liikmete esindajatest. See töörühm raporteerib nõukogule ja teeb ettepanekuid järgmisteks sammudeks.

Individuaalkaebuse esitamise võimalus rahvusvahelisel areenil ei sündinud iseenesest. ÜRO inimõiguste süsteemi algusajal ei peetud seda võimalikuks. 1947. aastal ütles nõukogu eelkäija, inimõiguste komisjon, et tal ei ole individuaalkaebuste menetlemiseks vajalikku pädevust. Olukord muutus alles 1970. aastal, kui Majandus- ja Sotsiaalnõukogu võttis vastu tähelepanuväärse resolutsiooni 1503.29 Mõningate muudatustega kehtis see kuni 2007. aastani, kui Inimõiguste Nõukogu resolutsiooniga muudeti kaebuste esitamise protseduuri.30 Kaebusi võivad esitada nii üksikisikud kui isikute rühmad, kelle inimõigusi on rikutud; samuti sellised isikud, rühmad ja valitsusvälised organisatsioonid, kellel on otsene ja usaldusväärne teave inimõiguste rikkumise kohta. Sarnaselt oma eelkäijaga on kogu protseduur nõukogus konfidentsiaalne. Seda võib pidada menetluse nõrkuseks, samas on selle eesmärk olnud julgustada riike koostööd tegema. Ent uute menetlusreeglite järgi võib Inimõiguste Nõukogu siiski lõpptulemusena otsustada, et olukorra olemust või tõsidust arvestades tuleb asja arutata edasi avalikult.

Tuleb ka silmas pidada, et nõukogu ei lahenda üksikisiku individuaalset inimõiguste küsimust, vaid tegemist peab olema ränga inimõiguste rikkumisega (*gross violation*), mille korral on rikutud mitme inimese õigusi.31 Oluline on märkida, et arutamisele võivad tulla kaebused, mis käsitlevad nii kodaniku- ja poliitilisi õigusi kui ka majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurialaseid õigusi. Erinevalt inimõiguslepingute alusel tegutsevate järelevalve komiteede tööst on Inimõiguste Nõukogul n-ö universaalne pädevus inimõiguste alal, st õigus menetleda ükskõik milliseid inimõigusi. Samuti võib rikkumiste korral esitada kaebuse ÜRO liikme vastu, olenemata sellest, kas riik on asjaomase inimõigusinstrumendi ratifitseerinud või mitte, ning olenemata tehtud reservatsioonidest. Selline lähenemine on õigustatud, arvestades seda, et nõukogu käsitleb rängimaid inimõiguste rikkumisi.

Nagu eespool mainitud, on kõik ÜRO organid ja institutsioonid ühel või teisel viisil seotud inimõiguste kaitsega. Ent erilist tähelepanu tuleb juhtida ÜRO põhikirja alusel loodud Rahvusvahelisele Kohtule, mille eelkäija oli Rahvasteliidu päevil Alaline Rahvusvaheline Kohus.32 Kohus koosneb 15 kohtunikust, kelle valivad häälteenamusega Peaassamblee ja Julgeolekunõukogu. Vajaduse korral valitakse ka *ad hoc*-kohtunikud, kui kohtu koosseisus ei ole mõnd riiklikku kohtunikku arutusele

tuleva kohtuasja lahendamiseks. Iga riik võib tunnustada Rahvusvahelise Kohtu pädevust. Lisaks kaasuste lahendamisele on kohtul õigus anda ka nõuandvaid arvamusi (*advisory opinions*). Rahvusvaheline Kohus ei ole siiski inimõiguste kohus. Ta ei saa võtta vastu kaebusi üksikisikutelt, samuti ei saa ta otseselt lahendada sisulisi küsimusi, mis tulenevad näiteks inimõiguslepingutest. Kohtus saavad poolteks olla vaid riigid. Hoolimata sellest on tal väga oluline roll inimõiguste kaitsmisel lepingute tõlgendamise, nendes sisalduva terminoloogia täpsustamise ning riikide kohustuste ja vastutuse kindlakstegemise teel.[33] Näiteks Gruusia *vs.* Venemaa asjas[34] üritas Gruusia Venemaad vastutama panna rassilise diskrimineerimise kõigi vormide kõrvaldamise rahvusvahelise konventsiooni rikkumise eest 2008. aasta sõjategevuse ajal, tuginedes konventsiooni klauslile, mille järgi võib asja anda Rahvusvahelisse Kohtusse, kui vaidlusosalised muul viisil kokkuleppele ei jõua.[35] Kohus keskenduski konventsioonis sisalduva klausli (artikkel 22) tõlgendamisele.[36] Gruusia ei võitnud. Võib öelda, et see juhtus tema enda tormakuse tõttu, kuna ta jättis kasutamata konventsioonis ette nähtud võimaluse püüda vaidlus lahendada läbirääkimiste teel.

Samamoodi on Ukraina esitanud Rahvusvahelisse Kohtusse kaebuse Venemaa vastu sellesama konventsiooni rikkumise pärast, süüdistades Venemaad Krimmi tatarlaste ja etniliste ukrainlaste kodaniku- ja poliitiliste õiguste ning majanduslike, kultuuriliste ja sotsiaalsete õiguste rikkumises ning diskrimineerimises.[37] Peale rassilise diskrimineerimise konventsiooni rikkumise süüdistab Ukraina Venemaad ka terrorismi rahastamise tõkestamise rahvusvahelise konventsiooni rikkumises.[38] Tegemist ei ole küll n-ö klassikalise inimõiguslepinguga, aga siiski olulise lepinguga, mis on otseselt seotud inimõiguste kaitsega. Lisaks rassilise diskrimineerimise konventsiooni artiklis 22 sisalduvate menetlusreeglite tõlgendamisele vaatas kohus, kas Ukraina viidatud rikkumised üldse mahuvad rassilise diskrimineerimise konventsiooni reguleerimisalasse. Erinevalt eelmises lõigus nimetatud kohtuasjast on sel korral otsustatud minna edasi asja sisulise arutelu juurde. Seda, milliseks olukord sisulise arutelu käigus kujuneb, saab muidugi näha alles tulevikus.

Varem on Rahvusvaheline Kohus lahendanud ka vaidlust seoses vastutusega genotsiidi vältimise ja karistamise konventsiooni alusel. Konventsiooni kohaldamine oli vaatluse all Bosnia ja Hertsegoviina *vs.* Jugoslaavia (Serbia ja Montenegro) asjas.[39] Selles asjas kohaldas kohus ajutisi genotsiidi vältimise meetmeid – samm, mis oli selle kohtu praktikas inimõiguste kaitsel iseenesest märkimisväärne. Sarnaselt tegutses kohus ka hiljutises Gambia *vs.* Myanmari asjas[40] .

Rahvusvahelise Kohtu puhul tuleb silmas pidada, et tema tegevus on piiratud poolte nõusolekuga, tema jurisdiktsiooni tunnustamisega. Samuti on tulemus kohustuslik vaid jurisdiktsiooni tunnustanud pooltele.41 Eesti Vabariik on tunnistanud Rahvusvahelise Kohtu jurisdiktsiooni kohustuslikuks *ipso facto* ja ilma erikokkuleppeta vastastikustes suhetes mistahes teise riigiga, kes on võtnud endale samasuguse kohustuse. Eesti on täpsustanud, et seda avaldust ei saa kasutada vaidluste suhtes, mille lahendamise on pooled usaldanud mõnele teisele kohtule või arbitraažile kokkuleppe alusel, mis on juba sõlmitud või võidakse tulevikus sõlmida. 42 Eesti tegi selle avalduse fakultatiivklausli alusel, mis sisaldub kohtu statuudi artikli 36 lõikes 2.

Samas on mitmes lepingus ette nähtud võimalus lõpptulemusena pöörduda vaidluse lahendamiseks Rahvusvahelisse Kohtusse. Peale rassilise diskrimineerimise konventsiooni on selline säte ka näiteks naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise konventsioonis (artikkel 29)43 , piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastases konventsioonis (artikkel 30)44 , võõrtöötajate ja nende perekonnaliikmete õiguste kaitse rahvusvahelises konventsioonis (artikkel 92)45 , isikute sunniviisilise kadumise eest kaitset pakkuvat rahvusvahelist konventsioonis (artikkel 42)46 ning ka genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioonis. Selle konventsiooni kohaselt alluvad lepinguosaliste vahel tekkivad vaidlused konventsiooni tõlgendamise, kohaldamise ja täitmise üle vähemalt ühe vaidlusosalise nõudel Rahvusvahelisele Kohtule.47

Kohtualluvus on sageli määratud konventsioonide fakultatiivprotokollides (lisaprotokollid). Klabbers märgib, et kohtualluvuse sätestamisel fakultatiivprotokollis, mitte konventsioonis endas, on poliitiline põhjendus: nii on riikidel võimalik konventsiooniga ühineda ka siis, kui nad ei soovi vaidlustega Rahvusvahelisse Kohtusse pöörduda.48 Sarnane lahendus järelevalveorgani poole pöördumisel on kasutusel ka mitme inimõiguskonventsiooni puhul, millest tuleb juttu allpool. Võib väita, et see on soodustanud inimõiguskonventsioonidega ühinemist. Samas tuleb rõhutada, et olenemata kaebuste esitamise võimaluste tunnustamisest on konventsioonid, millega riik on ühinenud, talle õiguslikult siduvad.

Nagu eespool mainitud, võib Rahvusvaheline Kohus anda ka nõuandvaid arvamusi. ÜRO põhikirjaga on arvamuste küsimise õigus antud Julgeolekunõukogule ja Peaassambleele ning teised organisatsioonid võivad seda teha Peaassamblee loal.49 Nagu nimetusestki nähtub, ei ole need arvamused kohustuslikud, juriidiliselt

siduvad. Sellest hoolimata on tegemist autoriteetsete seisukohtadega, millele praktikas sageli viidatakse ning millel on olnud oluline osa rahvusvahelise õiguse kujunemisel. Ent kohustuslikkuse võib ette näha ka konventsioonides. Selline säte on näiteks ÜRO privileegide ja immuniteetide konventsiooni artikli 8 lõikes 30, mis sätestab, et eriarvamuste tekkimisel ÜRO ja selle liikmesriigi vahel võib küsida kohtu arvamust ning see arvamus on vaidluses otsustav.50

Üks väga oluline otseselt inimõigustega tegelev ÜRO institutsioon on inimõiguste ülemvoliniku büroo. See täidab inimõiguste edendamisel ÜRO-s juhirolli. Ülemvoliniku büroo loodi 1993. aastal Peaassamblee resolutsiooniga.51 Tema mandaat inimõiguste edendamisel on väga lai, alates inimõiguste rikkumisega seotud üksikküsimuste käsitlemisest ja valitsustega suhtlemisest ning lõpetades inimõigustealase tegevuse koordineerimisega ÜRO-s.52 Tänu koordineerimisele ja edendamisele on ülemvoliniku büroo veebileht tänuväärne allikas igale inimõigustest huvitunule, sisaldades ülevaateid inimõiguste kaitsest ÜRO-s ning liikmesriikide, kaasa arvatud Eesti üle tehtud järelevalvemenetluste tulemuste kokkuvõtteid.53

- 1Julgeolekunõukogu kohta: Wood, M., Sthoeger, E. The UN Security Council and International Law. Cambridge: CUP 2022 (ilmumas); Genser, J., Ugarte, B. S. The United Nations Security Council in the Age of Human Rights. Cambridge: CUP 2016.
- 2Smith, R. K. M. International Human Rights Law. Oxford: OUP 2018, lk 57.
- 3Detailsem ülevaade nendest arengusuundadest: Thakur, R. The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to the Responsibility to Protect. Cambridge: CUP 2016; Thakur, R., Malley, W. Theorising the Responsibility to Protect. Cambridge: CUP 2015; vt ka Värk, R. Rahvusvaheline humanitaarõigus. − Raamat „Inimõigused“.
- 42018. aastal võeti üksmeelselt vastu ligi 84% Julgeolekunõukogu resolutsioonidest; vt Eesti ÜRO Julgeolekunõukogu valitud liikmena 2020−2021. Välisministeerium 2020. – https://vm.ee/et/tegevused-eesmargid/uhinenud-rahvaste-organisatsioon-uro/eesti-uro-julgeolekunoukogu-valitud-0#Mis%20on%20ÜRO%20Julgeolekunõukogu (10.09.2021).
- 5Smith, R. K. M. International Human Rights Law, lk 57; Zifcak, S. Responsibility to Protect. – Evans, M. D. (toim). International Law. Oxford: OUP 2018, lk 484−518.
- 6Rahvusvahelise Kohtu statuudi artikli 38 lõike 1 kohaselt on rahvusvahelise õiguse allikateks rahvusvahelised üld- ja erikonventsioonid, rahvusvaheline

tavaõigus ja õiguse üldprintsiibid ning abistavateks allikateks kohtuotsused ja erinevate rahvaste kõrge kvalifikatsiooniga õigusteadlaste õpetused; vt Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri ning Rahvusvahelise Kohtu statuut. – RT II 1996, 24, 95.

- 7Ius cogens'i kohta täpsemalt: Weatherall, T. Jus Cogens: International Law and Social Contract. Cambridge: CUP 2017; Shelton, D. Jus Cogens. Oxford: OUP 2021.
- 8Rahvusvahelise tavaõiguse ja õiguse üldprintsiipide kohta: Mälksoo, L. Paragrahv 3. – Madise, Ü., et al. (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2020, p 9.
- 9Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri ning Rahvusvahelise Kohtu statuut. – RT II 1996, 24, 95.
- 10General Assembly Resolution on Human Rights Council. – GA Res 60/251, 03.04.2006.
- 11Välisministeerium. ÜRO Inimõiguste Nõukogu. – https://vm.ee/et/tegevused-eesmargid/inimoigused/uro-inimoiguste-noukogu (11.10.2021).
- 122011. aastal rakendati seda meedet näiteks Liibüa suhtes. Vt GA Res 65/265 (2011), GA Res 66/11 (2011).
- 13Fisher, J. Human Rights Council Membership has its Consequences: UN Rights Body Should Shine Spotlight on Members' Violations. Human Rights Watch, 14 January 2019. – https://www.hrw.org/news/2019/01/14/human-rights-council-membership-has-its-consequences (11.10.2021).
- 14Election of the Human Rights Council (14 October 2021). UN General Assembly. – https://www.un.org/en/ga/76/meetings/elections/hrc.shtml (20.11.2021).
- 15Dziedzic, S. China criticises Australia's human rights record at the United Nations. – ABC News 9.07.2021; Austraalia inimõiguste olukorra üldise korrapärase Käbivaatuse kohta vt Report of the Working Group on the Universal Periodic Review. Australia. Human Rights Council Forty-seventh session 21 June–9 July 2021. – https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/070/43/PDF/G2107043.pdf?OpenElement (20.11.2021).
- 16Hurst, D. Australia insists WHO inquiry into Covid origin must be robust, despite China tensions. – The Guardian 28.12.2020.
- 17Täpsem regulatsioon: Human Rights Council Res 5/1 on Institution-building of the UN Human Rights Council. – A/HRC/RES/5/1, 18.06.2007.

- 18Vt Kuurberg, M. Inimõiguste kaitse Eesti põhiseaduslikus ruumis. − Raamat „Inimõigused“.
- 19Hea ülevaade kogu protsessist: Maximizing the use of the Universal Periodic Review at country level: Practical Guidance. UN Human Rights Office of High Commissioner of Human Rights. – https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/UPR/UPR_Practical_Guidance.pdf (11.10.2021).
- 20Täielik ettepanekute loetelu 2021. aasta raportis: Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Estonia. Human Rights Council Forty-eight session 13 September–1 October 2021. – https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/163/15/PDF/G2116315.pdf?OpenElement (11.10.2021).
- 21Kiviorg, M. Estonia. – Heyns, C., Viljoen, F. (toim). The Impact of the United Nations Human Rights Treaties on the Domestic Level. Brill 2022 (ilmumas).
- 22Concluding observations on the initial report of Estonia. Committee on the Rights of Persons with Disabilities. – CRPD/C/EST/CO/1, 29.03.2021, p 69. Muu hulgas mainis komitee vajadust teha lõppjäreldused kättesaadavaks eri huvirühmadele ja vähemustele neile arusaadavas keeles. Komitee tegi lõppjäreldused 2021. aasta märtsis, 2021. aasta lõpus eestikeelne tõlge veel kättesaadav ei olnud.
- 23Kiviorg, M. Estonia.
- 24Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights on his mission to China. Human Rights Council. Thirty-fifth session, 6−23 June 2017, A/HRC/35/26/Add.2. – https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/076/79/PDF/G1707679.pdf?OpenElement (11.10.2021).
- 25UN Human Rights Office of the High Commissioner. Standing Invitations. – https://spinternet.ohchr.org/StandingInvitations.aspx (11.10.2021).
- 26Maalla M’jid, N. Report of the Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography,. Human Rights Council 10 July 2009, A/HRC/12/23/Add.2. – https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/145/45/PDF/G0914545.pdf?OpenElement (11.10.2021).
- 27Doudou, D. Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. Human Rights Council, 17 March 2008, A/HRC/7/19/Add.2. – https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/117/59/PDF/G0811759.pdf?OpenElement

(11.10.2021).

- 28Ibid., lk 22.
- 29Economic and Social Council Resolution 1503 (XLVIII), 48 U.N. ESCOR (No. 1A) at 8, U.N. Doc. E/4832/Add.1 (1970).
- 30Human Rights Council Res. 5/1 (2007). Institution-building of the United Nations Human Rights Council.
- 31Ülevaade Inimõiguste Nõukogu individuaalkaebuste menetlusest: UN Human Rights Council. Human Rights Council Complaints Procedure. – https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/ComplaintProcedure/ComplaintProcedurebo (11.10.2021).
- 32Alaline Rahvusvaheline Kohus „tegutses oma statuudi alusel ja oli üsna lõdvalt seotud Rahvasteliiduga“ Klabers, J., lk 206.
- 33Bedi, Shiv R. S. The Development of Human Rights Law by the Judges of the International Court of Justice. Oxford: Hart Publishing 2007; Ghandhi, S. Human Rights and the International Court of Justice: The Ahmadou Sadio Diallo Case. – Human Rights Law Review 2011/11 (3).
- 34Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia vs. Russian Federation), Preliminary Objections, Judgment. – I.C.J. Reports 2011, lk 70.
- 35Rassilise diskrimineerimise kõigi vormide kõrvaldamise rahvusvaheline konventsioon. – RT II 2010, 8, 0.
- 36Artikkel 22 sätestab: „Kahe või enama osalisriigi vaidlus konventsiooni tõlgendamise või kohaldamise üle, mida ei lahendata läbirääkimiste teel või konventsiooniga sätestatud menetluse korras, antakse vaidlusosalise taotlusel üle Rahvusvahelisele Kohtule, kui vaidlusosalised ei jõua kokkuleppele muu vaidluse lahendamise mooduse suhtes.“
- 37Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation), Preliminary Objections, Judgment. – I.C.J. Reports 2019, lk 558.
- 38Terrorismi rahastamise tõkestamise rahvusvaheline konventsioon. – RT II 2002, 12, 45.
- 39Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, Judgment. – I.C.J. Reports 1996, lk 595.
- 40Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia vs. Myanmar), Provisional Measures, Order of 23 January 2020. – I.C.J. Reports 2020, lk 3.

- 41Rahvusvahelise Kohtu kohta üldiselt: Zimmermann, A. et al. (toim). The Statute of the International Court of Justice. A Commentary. 3rd edition. Oxford: OUP 2019; Thirlway, H. The Law and Procedure of the International Court of Justice. Fifty Years of Jurisprudence. Oxford: OUP 2013.
- 42Eesti Vabariigi ühinemisest rahvusvaheliste lepingutega, mille depositaariks on ÜRO peasekretär. – RT 1991, 35, 428.
- 43Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. – RT II 1995, 5, 31.
- 44Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon. – RT II 2006, 26.
- 45International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families. – UNTS, vol. 2220, lk 3, 18.12.1990.
- 46International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. – UNTS, Treaty Series, vol. 2716, lk 3, 20.12.2006.
- 47Genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioon. – RT II 1994, 27, 103.
- 48Klabbers, lk 212.
- 49Organs and agencies authorized to request advisory opinions. International Court of Justice. – https://www.icj-cij.org/en/organs-agencies-authorized (11.11.2021).
- 50Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni privileegide ja immuniteetide konventsioon. – RT II 1994, 3, 8. Sarnaseid erandlikke sätestusi on ka teistes konventsioonides.
- 51ÜRO Peaassamblee resolutsioon 48/141. – A/RES/48/141, 20.12.1993.
- 52Vt ka United Nations Human Rights Office of High Commissioner of Human Rights. Mandate of UN Human Rights. – https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/Mandate.aspx (11.10.2021).
- 53Estonia. United Nations Human Rights Office of High Commissioner of Human Rights. – https://www.ohchr.org/EN/Countries/ENACARegion/Pages/EEIndex.aspx (11.10.2021). Aruandluse eestikeelseid dokumente leiab Välisministeeriumi veebilehelt https://vm.ee/et/inimoigusalaste-konventsioonide-taitmine-0 (10.10.2021). Ka Eesti inimõiguste olukorra üldise korrapärase läbivaatamise kohta leiab eestikeelset teavet Välisministeeriumi veebilehelt https://vm.ee/et/tegevused-eesmargid/inimoigused/eesti-upr (10.10.2021).